

A betoldás hatása a fordított szövegek retorikai struktúrájára

Viola Éva

E-mail: viola.s.eva@gmail.com

Absztrakt: A fordítás során a betoldások alkalmazása a fordított szöveg explicitebbé válását eredményezi, ami szöveg egyes, kisebb-nagyobb terjedelmű részeinek egymáshoz való kapcsolódását befolyásolhatja. A retorikastruktúra-elmélet (RSE) három lépésből álló módszerével elemezve (1. a szegmentálás, 2. a koherencia-relációk meghatározása, 3. a retorikai struktúra ágrajzainak megszerkesztése), a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg párhuzamos vizsgálatokor feltűnnek azok a szöveghelyek, ahol a szöveg kognitív-logikai láncolata nem egyezik a célnyelvi és a forrásnyelvi szövegben, tehát eltolódás alakult ki. Az angolból magyarra fordított ifjúsági evangelizációs, tehát vallási jellegű, érvelő szövegek retorikai struktúrájának elemzésekor 38 olyan eltolódást találtam, amikor a fordító explicitálja, implicitálja, vagy felcseréli a szöveg egyes elemeit, és a fordítói stratégiának szerepe van a szöveg retorikai szerkezetének kialakításában. Egy-egy új szövegegység betoldásának hatására 24 esetben tapasztaltam eltolódást. Jelen cikkben egy esettanulmánnyal illusztrálom azt a konkrét szöveghelyet, ahol egy betoldott (nyomatékosító retorikai funkcióval bíró) szövegegység miatt megváltoznak a fordított szöveg koherencia-relációi. A vizsgált szövegben a fordító az angolhoz képest eltérően értelmezett egy szövegrészt, amiről a betoldott tagmondat tanúskodik.

Kulcsszavak: a retorikastruktúra-elmélet (RSE), a retorikai struktúra elemzése, fordítási művelet, betoldás, eltolódás, koherencia-reláció

1. Bevezetés

Amikor a fordítás során, az átváltási műveletek használatával a fordított szöveg explicitebbé, bővebbé, vagy ellenkezőleg, implicitebbé, tömörebbé válik, megváltozhat az a kapcsolódási rendszer is, amely a szöveg egyes részeit egymáshoz fűzi. A fordított, újraalkotott szöveg kognitív-logikai láncolatában nyomot hagyhat a kognitív szempontból nem megfelelő kapcsolódás, amikor a fordító explicitálja, implicitálja vagy felcseréli a szöveg egyes elemeit. Az ilyen változásokat előidéző fordítói stratégiákat elemezve feltűnnek azok az átváltási műveletek, amelyek alkalmazása hatással van a szöveg jelentésére és pragmatikai funkciójára. Kutatásomban ezeket a hatásokat vizsgálom a retorikai struktúra elméletének (RSE) segítségével, ebben a cikkben pedig egy esettanulmánnyal mutatom be az elemzés eredményét.

Elsőként a RSE nemzetközi és hazai szakirodalmára utalok, majd a retorikai struktúra elemzési módszerének rövid bemutatása után arra keresem a választ, hogy vajon a fordítói stratégiaként értékelhető betoldás milyen hatással van a szöveg retorikai struktúrájának módosulásaira. A feldolgozott korpusz a bővítés, kibontás és betoldás mellett számos példát nyújtott az implicitációra, azaz a kihagyásra, valamint teljes átalakításra is, ezek szövegtani vizsgálatával azonban ebben a dolgozatban nem foglalkozom.

2. A RSE a fordítástudomány szolgálatában

A RSE a szöveg kognitív-logikai szerkezetét vizsgálja, amihez az első lépés a szöveg elemi szövegegységekre való bontása, azaz a szegmentálás. Az elemi szövegegység általánosságban fogalmazva a tagmondat, de amint majd a következő alfejezetben is látható lesz, a szegmentálásnak számos más kritériuma is van. Az elemi szövegegységek közötti kapcsolódások jelentik a szöveg legalsóbb szintjét, majd az ezek fölött elhelyezkedő szövegrészek (mondatok, mondatcsoportok, bekezdések, szövegrészek, a szöveg egésze) szintén kapcsolatban állnak egymással.

Azt, hogy egy bizonyos szövegegység miért követi az előtte lévőt, milyen belső, inherens jelentéseket hordoz ez a KAPCSOLÓDÁS önmagában, a kapcsolódási propozíciókkal jellemezzük, amelyeket Mann és Thompson (1986, 1988) a *relational proposition* terminussal jelölt meg. A nemzetközi szakirodalom a legújabb tanulmányokban **koherencia-relációknak** (*coherence relations*) nevezi ezeket a kapcsolódásokat (lásd Stede 2008, Duque 2013), Mann és Thompson pedig 32 fajtájukat azonosította. Ilyenek például a KIDOLGOZÁS / ELABORATION, vagy a MOTIVÁCIÓ / MOTIVATION, amely a két egységet összekötő koherenciareláció legjellemzőbb tulajdonságát, minőségét nevezi meg. Hogy lássunk ehhez egy konkrét példát, az előző mondatot olvasva megállapíthatjuk, hogy az (1) tagmondat az „Ilyenek például a KIDOLGOZÁS / ELABORATION, vagy a MOTIVÁCIÓ / MOTIVATION”, amelyhez kapcsolódik a (2) tagmondat: „amely a két egységet összekötő koherencia-reláció legjellemzőbb tulajdonságát, minőségét nevezi meg”. A (2) tagmondat az (1)-es pontosításaként, kidolgozásaként értelmezhető, így itt a koherencia-reláció a KIDOLGOZÁS lehet. Fontos megjegyezni, hogy a koherencia-relációk megnevezése legtöbbször szubjektív megítélésen alapul, és az objektivitásra való törekvés miatt ezt a munkafázist legalább 2 elemző szokta elvégezni. Az egyes relációkat konkrét markerek tehetik egyértelművé, mint pl. kötőszavak, nyomatékosító szavak, partikulák, sőt igemódok is – a feltételes mód a FELTÉTEL / CONDITION egyértelmű markere.

Röviden, a szegmentálás és a koherencia-relációk azonosítása után megrajzolható a szöveg ágrajza, ami a kognitív-logikai szerkezetének sematikus ábrázolása. Lássuk azonban, mi történik, ha nem csupán egy szöveget elemzünk, hanem annak fordítás útján keletkezett párját is. Már a szegmentálás is (a retorikai struktúra elemzésének sarkalatos pontja) hordoz magában eltéréseket: a forrásnyelvben nem törvényszerű, hogy ugyanúgy alakul a szegmentált szöveg

tagmondatokra való bontása, mint a célnyelven. Ezen a ponton jön létre a legtöbb eltérés, ahogy azt da Cunha és Iruskieta tanulmányában is olvashatjuk (2010: 577):

„Úgy véljük, több elemi szövegegységet tartalmaz a baszk szöveg, mint a spanyol, mivel a baszk nominalizáció és alárendelés teljesen eltérő mondat-szerkezeti módon jelenik meg”¹ (saját fordítás). A szerzők ebben a tanulmányukban spanyol és baszk nyelven írt orvostudományi absztraktokat elemeztek, és amíg a spanyol szövegek 206, addig a baszk fordításuk 238 elemi szövegegységet tartalmazott. Eredményeiket látva kérdések sora merül fel: mi motiválhatja ezeket a nyelvi szintű eltéréseket? Milyen módon lehetséges harmonizálni a szegmenseket (tehát nem csupán az elemi szövegegységeket, hanem az ezeket tömörítő, magasabb szintű csoportokat is), hogy a két szöveg egyáltalán összehasonlítható legyen? Hol találhatóak az eltolódások a szövegek között, és milyen hatással vannak a szöveg tartalmi és stilisztikai szintjére?

2.1. A szegmentálás vizsgálata, fordítási műveletek hatásának jelenléte

Mielőtt a szöveg hierarchikus elrendezését kívánjuk vizsgálni, meg kell találnunk azokat a szövegrészeket, amelyek tartalmi és funkcionális jegyeik alapján egymáshoz kapcsolódnak. A szövegrészek különböző nagyságúak lehetnek, mint például a tagmondat, mellékmondat, egy vagy több mondatnyi szöveg, egészen a bekezdésig, vagy akár több, tartalmilag és funkcionálisan összefüggő bekezdésig is. Az első, a mai napig nem teljesen egységes és tisztázott fogalom a retorikastruktúra-elméletben az **elemi szövegegység** (angolul *elementary discourse unit*, rövidítve EDU) fogalma, amelynek meghatározása alapkövetelménye a pontos és tudományosan megalapozott kutatásnak.

A RSE fordítástudományi relevanciáját Mann és Thompson (1986, 1988), Taboada és Mann (2006a, 2006b) is felvetették, és számos nyelvben vizsgálták is a retorikai struktúrát fordítási szempontú megközelítésből.

A RSE alapján végzi a fordított szövegek elemzését a da Cunha és Iruskieta szerzőpáros (2010). Tanulmányuk egyike az első olyan publikációknak, amelyekben megjelenik a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg retorikai struktúrájának egybevetése. Az első lépés az említett kutatásban az **elemi szövegegység** meghatározása. Marcuval et al. művétől eltérően (1999: 9) ők nem a mondatot tekintik elemi szövegegységnek. Marcu et al. egy kutatócsoport számára állított össze taggelt korpuszokat, és mivel kizárólag mondatok szerepeltek a taggelt korpuszban, sok retorikai információ veszett el az elemzés során. Tehát da Cunha és Iruskieta a fordítások retorikai struktúráját a **propozíciók** (és nem pedig a mondatok) szintjén kívánja összehasonlítani és egybevethetővé tenni,

¹ „We think there are more EDUs in Basque than in Spanish because Basque nominalization and subordination work with different syntactic procedures.” (da Cunha and Iruskieta 2010: 577)

ezért azt a fő elvet követik, miszerint „az elemi szövegegységeknek kell tartalmazniuk egy ragozott igét (tehát mondatot vagy tagmondatot kell tudniuk alkotni), és tulajdonképpen retorikai kapcsolódást kell felmutatniuk” (da Cunha és Iruskieta 2010: 567)² (saját fordítás). A szerzőknek ezáltal sikerült elkerülniük, hogy a szintakszis és a diskurzus szintje összekeveredjék. Ahhoz viszont, hogy a szintakszis és a diskurzus szintjét el tudják választani egymástól, és ne mosódjanak el a köztük levő határok, számos pontosítást jelöltek meg, jelentősen továbbfejlesztve ezáltal az elemi szövegegység meghatározását.

A pontos kritériumok megfogalmazása után az annotálási szakasz következett munkájukban: 20 baszk és 20 spanyol nyelvű absztraktot az RSTool (O'Donnell 2000) nevű informatikai felületen annotáltak egymástól függetlenül. Eredményeiket azután homogenizálták egymás között, azért, hogy „a minimális mértékűre csökkenjen a zaj, ami az eltérő szegmentálásból eredhetne” (da Cunha és Iruskieta 2010: 571)³. Ez az összehasonlítás, valamint a RS ágrajzok összemérése már manuálisan történt, ugyanis különböző nyelveken írt ágrajzok egybevetésére még nem született megfelelő informatikai felület. Ezt követte a retorikai struktúra vizsgálata, amikor a kutatók megjelölték a retorikai relációkat és kijelölték, hogy mely szövegegységek a magok és melyek a szatellitiek.

Kvantitatív elemzésük során azokat a szöveghelyeket vizsgálták, ahol az elemi szövegegységekre való bontás eltéréseket mutatott a vizsgált nyelvű szövegekben. Azt is megfigyelték, hogy a homogenizálás közben voltak olyan szempontok, amelyek ellentmondásba ütköztek azokkal a szabályokkal, amelyeket előzetesen megfogalmaztak az elemi szövegegység meghatározásával kapcsolatosan (lásd feljebb). Ez annak köszönhető – szerintük – , hogy a fordítási stratégiák is hatással vannak a szegmentálásra (da Cunha és Iruskieta 2010:574)⁴. Példaként tüntet fel azt a mondatot, ahol az eredeti szegmentálás szerint a spanyol mondatot az annotátor egy egységként tüntette fel (mivel vonatkozó mellékmondatot tartalmazott, és az nem képez külön egységet). A baszk szövegben viszont ugyanez a mondatrész főmondatként szerepelt, csupán egy diskurzusjelölő jelölte a spanyol szövegben levő relációt. Homogenizáláskor a két különböző nyelvű szöveget úgy próbálták egybevethetővé tenni, hogy a spanyol szövegben is két egységként kezelték az eredetileg egy egységként jelölt szegmenst.

² „In this work, we consider that EDUs must include a finite verb (that is, they have to constitute a sentence or a clause) and must show, strictly speaking, a rhetorical relation.” (da Cunha and Iruskieta 2010: 567)

³ „...to minimize the noise that could arise from a different segmentation.” (da Cunha and Iruskieta 2010: 571)

⁴ „...when homogenizing EDUs, some aspects contradicted the established guidelines of segmentation. This is due to the fact that translation strategies also affect segmentation.” (da Cunha and Iruskieta 2010: 574)

Tanulmányuk eredményei között aztán arra a megállapításra jutottak, hogy a baszk nyelven írt szövegekben azért van számottevően több szegmens (238 elemi szövegegység a baszk, 206 elemi szövegegység a spanyol szövegekben), mivel a baszk nyelvben a nominalizáció és az alárendelés a spanyoltól eltérő szintaktikai folyamatokkal fejezhető ki (da Cunha és Iruskieta 2010: 577). Ez a tény a szerzők szerint értelmezési különbségeket is okozhat. Mindenesetre, a két különböző annotátor elemzése 152 elemi szövegegység tekintetében megegyezést mutatott, 85 esetben fordítási stratégiák okozták az eltérést, a többi eltérés pedig a nyelvi rendszerek különbségeiből fakad. A fordítási stratégiák eltéréseit egy későbbi fejezetben tárgyaljuk részletesebben, a fejezet áttekinthetősége érdekében itt csupán a legfontosabb stratégiai változtatásokat soroljuk fel: da Cunha és Iruskieta (2010: 583) rendszerezése alapján az előforduló fordítási stratégiákat, amelyek használata miatt megváltozott a szöveg szegmentálása a baszk fordításban, az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat

*Fordítási stratégiák hatása a szöveg szegmentálására
da Cunha és Iruskieta (2010: 583) alapján*

Fordítási stratégia	Spanyol	Baszk ford.	Összesen
Ellipsis kiegészítése vagy/és mondatok felosztása	1	5	6
Ragozott ige, illetve predikátum használata	0	5	5
Diskurzusjelölő explicit használata	2	7	9
Vonatkozó mellékmondat elhagyása	0	6	6
Egyéb stratégia	0	5	5
Összesen	3	28	31

Összességében viszont a retorikai struktúrában végbemenő kétségtelen változások ellenére a szöveg szuperstruktúrája nem változik az orvosi absztraktokban jelentős módon (da Cunha és Iruskieta 2010:586). További konklúzióként a szerzők azt állapítják meg, hogy „a fordítási műveletek hatással vannak a retorikai kapcsolódások RSE-beli interpretációjára”⁵ (da Cunha és Iruskieta 2010: 586). Ezt azzal magyarázzák, hogy abban az esetben, ha a fordító nem ugyanazt a nyelvi szerkezetet használta a fordítás folyamán, az eltérő retorikai szerkezet miatt az annotátorok nem egyformán interpretálták a két különböző nyelven megírt szövegrészt (uo.).

Da Cunha és Iruskieta tanulmánya számos újdonsággal segíti a retorikai struktúra elméletének fejlődését: a szerzőpáros igyekezett közelebb kerülni

⁵ „...the translation strategies influence the interpretation of RST rhetorical relations.”
(da Cunha and Iruskieta 2010: 586)

a szegmentálás kérdésének megoldásához, és utakat kerestek a fordított párhuzamos korpusz elemzéséhez. Az orvosi absztraktok, mint szigorúan megszabott szerkezetű, szigorú szabályok szerint épülő szakszövegek nagyon pontos fordítást és egyértelmű interpretációt igényelnek. Retorikai struktúrabeli és értelmezési eltéréseknek valójában nincs létjogosultságuk ebben a műfajban. Ebben a tekintetben is tudtak újat nyújtani tanulmányukban. Megkérdőjelezhető viszont a módszer, ahogy homogenizálják a spanyol és a baszk szegmentált szövegeket. A dolgozatban esetleg az is előfordulhatott (az egybevetethetőség biztosításának céljából), hogy mesterségesen alakították a szegmenseket a forrás- vagy célnyelvi szövegben, abbéli igyekezetükben, hogy a két nyelven összehasonlíthatók legyenek a szegmensek. Tehát a szegmentálás szabályainak egyértelműsítése párhuzamos fordított korpuszok esetében nem biztos, hogy maradéktalanul sikerült.

Négy évvel később, 2014-es cikkében Iruskieta és munkatársai újra a fordítási stratégiák retorikai struktúrára gyakorolt hatását vizsgálták a többnyelvű korpuszban, a szegmentálástól egészen a retorikai struktúráig. Tanulmányuk célja egy olyan kvalitatív jellegű kutatási módszer kidolgozása, amellyel különböző nyelvű szövegek vizsgálhatók, illetve több annotátor által elemzett szövegeket lehet összehasonlítani. Háromnyelvű korpuszt vizsgálnak: angol, spanyol és baszk (mindegyikük más-más nyelvcsaládhoz tartozik), és nyelvenként 15 szöveggel dolgoznak.

Szegmentálás után ők is harmonizálják, egységesítik a különböző nyelveken nyert szegmenseket, ami információval tud szolgálni a nyelvek egymástól számított távolságához: minél több változtatást kell véghez vinni a szegmentálás egységesítésekor, annál távolabb van egymástól a két nyelv szerkezeti szempontból. Marcu és munkatársaihoz hasonlóan (Marcu et al. 2000) ők is csökkentették az elemzés aprólékosságát, még abban a tudatban is, hogy ilyen módon elvesztenek néhány kapcsolódási propozíciót alacsonyabb szinteken, de tapasztalatuk azt mutatja, hogy ezek a veszteségek nincsenek hatással a retorikai szövegszerkezet magasabb szintjeire (Iruskieta et al. 2014: 9). Elemzésükben 330 angol, 318 spanyol és 323 baszk nyelvű elemi szövegegységet vizsgáltak, és első lépésként a szegmensekben található ragozott igéket kutatták fel. „Ezért, amikor 2 elemi szövegegység a különböző nyelvekben ugyanazt az igét tartalmazza (azaz mindkét ige fordítási ekvivalens), ugyanazt a cselekvést fejezi ki, és úgy véljük, ekkor az elemi szövegegységek megegyezőek”⁶ (Iruskieta et al. 2014: 27). Ebben az értelemben véve elemzésükben felértékelődik a szintakszis szerepe az elemi szövegegységek összehasonlításában. Az elemi szövegegységek harmonizálását manuálisan végezték, mivel e kisméretű korpuszon ez elvégezhető volt, és az automatikus feldolgozás folyamán valószínű hibalehetőségeket is kizárta.

⁶ „Therefore, if two EDUs in different languages contain the same verb (that is, both verbs are translation equivalents), they are expressing the same event and we consider that there is coincidence between EDUs.” (Iruskieta et al. 2014: 27).

A szerzőcsoport nagy hangsúlyt fektet a szegmensek harmonizálására. Számos esetben megfigyelték, hogy amíg az egyik nyelv ragozott igét használt a mondatban, a másik nyelv nem feltétlenül igével (hanem pl. nem ragozott igével vagy más kifejezéssel) fejezte ki a párhuzamos gondolatot, ami szegmentálásbeli különbségekhez vezetett. Az annotátorok elemzése közti eltéréseket néhány további esetben az igei ellipszis jelentette, illetve voltak teljesen eltérő betoldások és kihagyások is. Az angol, spanyol és baszk szövegek harmonizálása során előfordult, hogy a meghatározott szabályokat megszegve egységesítették a különböző nyelvű szövegek szegmenseit (Iruskieta et al. 2014: 27). Ezzel az eljárással viszonylag kevés veszteséggel sikerült összehasonlíthatóvá tenniük a háromnyelvű korpuszt, viszont épp azokat az eltéréseket kellett kiszűrniük, amelyek közelebb vihetnének a nyelvek retorikai struktúrájának jellegzetességéhez, és ezáltal működésük megértéséhez.

Mikel Iruskieta és kutatótársai munkáit összegezve kiemelkedően fontosnak tartom a szegmentálás terén elért tapasztalataikat, a szegmentálás kérdésének pontosítását. Munkájuk nagy jelentőségű a számítógépes nyelvészeti kutatásban is, és az orvosi absztrakt mint műfaj vizsgálata által a szövegnyelvészeti kutatásban is. A fordítástudományhoz szintén hozzájárultak eredményeikkel, hiszen párhuzamos, fordított korpuszsal dolgoztak az angol, a spanyol és a baszk nyelvek viszonylatában.

2.2. Szegmentálás és az eltolódások vizsgálata a magyar nyelvű szövegtani és fordítástudományi tanulmányokban

A magyar szövegkutatásban a RSE alkalmazása és hazai megismertetése elsősorban Károly Krisztina és Magnuczné Godó Ágnes nevéhez fűződik. A magyar nyelv viszonylatában először Magnuczné Godó (2003) kontrasztív retorikai megközelítésből végezte a retorikai struktúra elemzését. Nem fordítástudományi, hanem nyelvpedagógiai vonatkozású kutatásaiban használta fel az elméletet. További magyar vonatkozású, már fordítástudományi szempontú kutatás Gayor (2008) munkája, aki angol nyelvű európai uniós dokumentumok magyarra fordított szövegeiben talált eltolódásokat a kapcsolódási propozíciókban. Eredményei között nem szerepelnek jelentős eltolódások, a meglévőket pedig inkább a nyelvi rendszerek és kulturális különbségek okozzák, nem pedig fordítói stratégiák, állapítja meg.

Károly Krisztina (2007, 2014a, 2015) a magyarról angolra fordított hírszövegek retorikai struktúráját vizsgálta. Kutatásának egyaránt van szövegnyelvészeti és fordítástudományi vonatkozása. A szövegnyelvészet szempontjából sikeresen ötvözi a műfajkutatás és a koherenciavizsgálatok szempontját, a fordítástudományi megközelítéshez pedig sokban hozzájárult azzal, hogy egy egységes, jól értelmezhető módszert kínál a párhuzamos szövegszegmenseket összevető fordítási szempontú vizsgálatokhoz. Vizsgálati módszerét alkalmazom saját kutatásomban is, erről konkrét példák a saját korpuszomból a 3.2. fejezetben találhatóak.

Károly (2014a) *Szövegkoherencia a fordításban* című könyvében elsősorban azt bizonyítja, hogy a RSE alkalmazható a fordítások vizsgálatára, leírható vele a retorikai szerkezet célnyelvi reprodukciója, valamint képes felmér-

ni a fordítások funkcionális egyenértékűségét (Károly 2014a: 199). Adatait kvantitatív és kvalitatív elemzések alapján kapta; a kvantitatív elemzésben statisztikai módszerekkel számította ki például az egyes kapcsolódási propozíciók gyakoriságát és eloszlását, ezáltal rávilágított a mennyiségi természetű eltolódásokra a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek között. A kapott eredményeket kvalitatív kutatási módszerekkel vizsgálta, pontos információkat nyújtva arról, hogy a fordítás során bekövetkezett eltolódások miként hatnak a szövegek eseménystruktúrájára és a hírszöveg propozicionális tartalmára (Károly 2014a: 201). Ez utóbbi vizsgálat nem egyszerűen a retorikai struktúra elemzése, hanem ebben az esetben szükséges volt a műfajszerkezeti, eseménystruktúraelemzést is végezni, hogy láthatóvá legyenek azok a helyek a fadiagramokban, ahol módosult az eredeti hírszöveg eseménystruktúrája, ill. propozicionális tartalma.

A szegmentálás kérdéséhez Mann és Thompson (1988: 248), Mann és Thompson (1986), valamint Taboada és Mann (2006b: 249–430) alapján abból a feltevésből indul ki, hogy a szövegegységeknek valamilyen „funkcionális integritással” kell bírniuk, és az alapegységek kiválasztásának semlegesnek kell lennie, így minden tagmondatot külön egységként kezel. Címkezési rendszere, amelyben a tagmondatokat az ábécé betűivel és számokkal is jelöli, kiválóan segíti a kutatás elvégzését azzal, hogy az általa ajánlott címkezési módszerrel könnyen összehasonlíthatók a párhuzamos szövegek, és egyértelművé válnak az **eltolódások**. Eközben más, az előző részekben tárgyalt szerzőkkel ellentétben nem szükséges a szövegeket egymás között harmonizálni, nem vesznek el egységek (tagmondatok és mondatok) a szövegből.

Abban az esetben is egybevetethők a szövegek, ha a nyelvi rendszerbeli különbségekből adódóan az elemi szövegegységek határvonalai nem egyeznek meg pontosan a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegben. Módszere segítségével könnyen nyomon követhetőek az ellipszisek és betoldások, és a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek közötti eltolódásokban láthatóvá válnak a fordítási műveletek és stratégiák, amelyek ugyancsak okozhatják a retorikai struktúra módosulásait. Módszere lényegét a szerző (Károly 2014a: 204) korpuszából vett példamondatain az alábbiakban szemléltetem.

(1) példa

1	Az erdélyi Székelyföldön, vagyis Hargita, Kovászna és Maros megyében él kompakt tömbben a romániai magyarságnak szinte a fele, mintegy 800 000 magyar.	1a/1
1b
1a/2
1c | This region,
comprising Hargita (Harghita),
Kovászna (Covasna) and Maros
(Mureş) counties in northern
Romania,
has the densest population of
Hungarians in the country;
indeed, nearly half of the
Hungarians in Romania live
there, or almost 800,000 people. |
|---|--|--------------------------|---|

(2) példa

2a	Ahhoz, hogy Magyarország is bevezethesse az eurót,/	2	The planned 1000-1300 bn-forint reduction in expenditure
2b	nem lesz elég a tervezett 1000-1300 milliárd forintos kiadás-csökkenés./		will not be enough for the introduction of the euro in Hungary too./

Az (1) példamondatban látható, hogy az egy tagmondatból álló magyar mondat három tagmondatos angol mondat lett a fordításban. Az 1b tagmondat kettészakítja az 1a tagmondat alanyát és állítmányát, ezért jelöli a szerző 1a/1 és 1a/2-nek. Az 1b tagmondat nem tartalmaz ragozott igét az angolban, csupán egy gerundium (*comprising*) szerepel, ami fordítási műveletként betoldás, explicitál és magyaráz. A (2) példa ellenkezőleg, két tagmondatos magyar mondatból, s egy angol mondatból áll. Az angol mondatban nominalizált alakban szerepel a magyar „bevezethesse” ragozott ige, „*for the introduction*”, ez viszont nem képez külön szövegegységet, ezért a (2) példa egész angol mondata egy szegmensként szerepel. Ebben a helyzetben, amint látható, a magyar forrásnyelvi szöveghez képest az angol célszöveg struktúrájából „eltűnik” egy kapcsolódási propozíció, ami a két magyar szegmens között létrejött. A szöveg hierarchia felsőbb szintjein, ahogy ezt majd a következő fejezetben látni fogjuk, ez a hiány nem fog módosulást okozni, csupán az alsó szinten jelenik meg.

A bemutatott módszerrel Károly (2014a, 2014b, 2014c) párhuzamba állítja a vizsgálandó szövegeket, amelyek így szövegnyelvészeti és különösképpen fordítástudományi szempontból alkalmassá válnak a retorikai struktúra elemzésére (Károly 2014a: 206). Elemzésében, mivel a szegmentálás manuálisan és nem számítógépes nyelvészeti céllal történik, a szegmentálás kérdésének nem szükséges nagyobb figyelmet szentelnie. Fordítástudományi szempontból azonban fontos és szükségszerű, hogy a szövegegység jelentésének megtartása mellett láthatóvá váljon a fordítási művelet, amellyel a fordító az adott szövegrészt más nyelvre ültette. A retorikai struktúra elemzése szempontjából lényegesebb, hogy a kötőszavak és diskurzusjelölők egyidejű kihangsúlyozásával rátér a kapcsolódási propozíciók meghatározására, illetve a fadiagramok felépítésére. A fordítási stratégiák és műveletek repertoárjának felállításával adatokat kaphatunk a szövegek műfaji, retorikai és stilisztikai sajátosságairól is.

3. A fordítási műveletek a retorikai struktúra eltolódásának hátterében

Klaudy (2007) áttekintése szerint az átváltási műveleteket először is kötelező és fakultatív, automatikus és nem automatikus műveletekre csoportosíthatjuk. Osztályozhatjuk még a művelet szintje szerint, tehát az alapján, hogy a szöveg melyik szintjén fejti ki hatását, valamint a leggyakrabban alkalmazott felosztás szerint az átváltási műveletek lehetnek lexikai, grammatikai, stilisztikai és

pragmatikai jellegűek. Ezek aztán tovább bonthatók attól függően, hogy konkrétan milyen mozzanatot hajt végre a fordító.

A retorikai struktúra elemzésekor azon eltolódások esetében vizsgáljuk a konkrét átváltási műveleteket, amelyek nem sorolhatók a kötelező átváltási műveletek közé, tehát nem a nyelvek közt létező inherens strukturális-grammatikai eltéréseknek köszönhetőek. Utóbbiak olyannyira automatikusak, hogy csupán leíró céllal készült listát lehetne összeállítani belőlük. A fakultatív, nem kötelező átváltási műveleteknek köszönhetően született eltolódások a retorikai struktúrában viszont rejthetnek olyan információkat a célnyelvi szövegről, amelyek segítségével lelepleződnek a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közt felbukkanó tartalmi, stilisztikai, pragmatikai eltérések okai és következményei. A retorikai funkciót betöltő, betoldás eredményeképp a célnyelvi szövegbe került mondattöredékek leggyakrabban stilisztikai vagy pragmatikai okokból kerülnek a célnyelvi szövegbe.

3.1. Korpusz

A feldolgozott korpusz tartalmi szempontból online formában megjelent, lektorált ifjúsági evangelizációs szövegeket⁷ tartalmaz angol eredeti és magyarra fordított változatban. A forrásszövegek Bob Gass, brit lelképásztor tollából származnak, magyarra a *United Christian Broadcasting* hivatásos és önkéntes fordítói fordítják. A szövegek, amint azt a honlap címe is jelzi, a tizenéves korosztály számára közvetítik bibliai igék magyarátatát, buzdító és tanító jellegük miatt a hittérítő szövegek közé tartoznak, továbbá magukban hordozzák az érvelő szövegek jegyeit is.

A vizsgált korpusz jelenleg kis terjedelmű, 10 angol szövegből és azok magyar párjaiból áll. Az alábbi, 2. táblázat tartalmazza a szövegek alapvető jellemzőit, amelyek a retorikai struktúra elemzésében közrejátszanak: az átlagos mondatszámot, az elemi szövegegységek számát, az eltolódások számát az angol és magyar szövegekben.

2. táblázat

A vizsgált korpusz főbb jellemzőinek összesítése

A mondatok és elemi szövegegységek átlaga			Az eltolódások száma és aránya		
átlagos mondatszám	angol	16,5	betoldás	24	63,2%
	magyar	17,4		kihagyás	6
az elemi szövegegységek száma	angol	31,4	teljes átalakítás	8	21%
	magyar	34,1		Összesen	38

⁷ Word 4U Today – Tini Mai Ige, www.ucb.co.uk/word4u-today.html – www.tini.maiige.hu, felelős kiadó a United Christian Broadcasting, Magyarországon a UCB Hungary.

Az 2. táblázatból kitűnik, hogy a betoldások (explicitáló fordítási műveletek) jóval nagyobb százalékarányban fordulnak elő a korpuszban, mint a kihagyások (implicitációval járó fakultatív műveletek) és a teljes átalakítást igénylő fordítói megoldások. A táblázatban csak azokat az eltolódásokat találjuk, amelyek fakultatív fordítási műveletek hatására keletkeztek, és a szöveg retorikai struktúrájában is kisebb-nagyobb változást idéztek elő.

3.2. Módszertani megjegyzések

A korpusz elemzése a szövegek elemi szövegegységekre való bontásával kezdődött. Első lépésben az angol szövegeket bontottam elemeire, főként Iruskieta és tsai. (2014) szegmentálási szabályait követve. Mivel azonban az orvostudományi absztraktok szövegtipológiai szempontból is jelentős eltérést mutatnak az általam vizsgált érvelő szövegekhez képest, néhány pontosítást kellett alkalmaznom a szövegeim elemzésekor.

1. A szövegben idézett bibliai szövegrészeket, azok terjedelmétől függetlenül, mindig egy egységként kezeltem. Ez azért szükséges, mivel a bibliai részletek fordítása nem a fordítók feladata volt, ezeket a meglévő bibliafordításokból kellett átvenniük.
2. A szöveg címe minden esetben az (1)-el jelölt elemi szövegegység.
3. Az elemzett ifjúsági evangelizációs szövegekben fontosnak ítélem a stilisztikai és pragmatikai funkciójuk miatt retorikai szempontból jelentős, az ifjúság nyelvhasználatára jellemző partikulákat, indulatszókat, módosítószókat. Ezeket ennél fogva külön szövegegységként kezeltem. Ezek után megállapítottam a kapcsolódási propozíciók minőségét az egyes kisebb-nagyobb szövegrészek között.

Az elemzés második lépéseként a magyar szövegeket szegmentáltam, viszont a magyar nyelv mondatépítési szabályai lehetővé teszik, hogy nem csupán ragozott igés (*finite verb*) szerkezet lehet elemi szövegegység, ezért a predikátumokat vettem alapul, akár igei, akár névszói predikátumok voltak. További lépésként az angol és a magyar szövegegységeket párhuzamba állítottam egymással, és az áttekinthetőség kedvéért Károly (2014) módszerét követve hasonlítottam össze a két szöveget. Ilyen módon az eltolódások minden fajtája felbukkant – a kötelező átváltási műveletek eredményeképpen és a fakultatív műveletek során kapott eltolódások is láthatóvá lettek. A kötelezően elvégzendő átváltási művelet (pl. mondat szintre emelés) nem hagy nyomot a szöveg retorikai struktúrájában, így ezekkel nem foglalkoztam tovább. A fakultatív műveletek során kapott eltolódások vizsgálatát részletesebben a következő részben mutatom be. A koherencia-kapcsolatok megállapítása után manuálisan rajzoltam meg a szövegszerkezeti ágrajzokat, amelyekből terjedelmi okok miatt csupán az érintett szövegrészek ágrajzait mutatom be ebben a tanulmányban.

3.3. Eredmények és esetismertetés

A betoldások hatásának tulajdonítható legfontosabb változásokat a kapcsolódási propozíciók minőségében találtam. Ezekben az esetekben, ahogy majd a példák is szemléltetik, egy-egy új szövegegység jött létre, ami tartalmi, szemantikai, illetve pragmatikai szempontból is változtathat a szöveg kognitív struktúráján. A 3. táblázatban foglaltam össze azokat a kapcsolódási propozíciókat, amelyek az angol forrásnyelvi szöveghez képest többletként kerültek bele a magyar célnyelvi szövegekbe. A táblázatot követő konkrét példákkal szemléltetem az egyes esetekben tapasztalt változásokat.

3. táblázat

A többletként megjelenő kapcsolódási propozíciók minősége gyakoriságuk szerint

Kapcsolódási propozíció	Esetek száma
RESTATEMENT – ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS	7
ELABORATION – KIDOLGOZÁS	4
MOTIVATION – MOTIVÁCIÓ	4
JUSTIFY – INDOKLÁS	2
VOLITIONAL RESULT – AKART EREDMÉNY	2
EVALUATION – ÉRTÉKELÉS	1
EVIDENCE – BIZONYÍTÉK	1
LIST – FELSOROLÁS	1
MEANS – MÓDSZER	1
PURPOSE – CÉL	1
ÖSSZESEN	24

A betoldások jelentős részében a betoldott szövegrész (általában egy tagmondatnyi terjedelmű) retorikai funkciója a nyomatékosítás, hangsúlyozás. A tíz közül az ötödik szövegből származó, (3) példában egy olyan szövegrészt toldott be a fordító, amivel megismételte az általa fontosnak ítélt információt a mondatban, így a koherencia-reláció, amely az eredeti és az újonnan betoldott tagmondatot összeköti, az ÚJBÓLI ÁLLÍTÁS.

(3) példa:

(11) True discipleship is a 360-degree thing.

(11a) A valódi tanítványság teljes körű,

(11b) mindenre kiterjed.

Ennek a betoldásnak azonban nem csupán helyileg, ebben a mondatban van hatása. Az angol szövegben a (11) mondatot megelőző szövegrész azt vezeti be, hogyan tanította Jézus kortársait (milyen volt a tanítványság akkoriban). Ezután, a következő bekezdés első mondata a (11) mondat, amit ennek kifejtése követ (lásd alább). Elképzelhető, hogy az angol elmélkedés szerzője a (11) mondatot tartalmilag kissé elválasztotta az előzőekben leírtaktól, és valójában a „tanítványszerű életmód” egy másik aspektusát vezeti be vele: a tanítványok közösségi lelkületét mutatja be.

Mindezek ellenére, a magyar fordításban a (11b) betoldásával inkább az előző bekezdésben leírtakat erősíti meg. A két bekezdés közti „zökkenő” ugyan finomabbá válik, ugyanakkor a (12) mondat új gondolat a bekezdésben. A leírtakat a (4) példában szemléltetem a tágabb kontextussal, az érintett szövegrészekkel, valamint az ágrajz-részlettel. A két szöveg párhuzamba állításakor a két bekezdést egy üres sorral jelöltem meg a (10) és (11) mondat között.

(4) példa

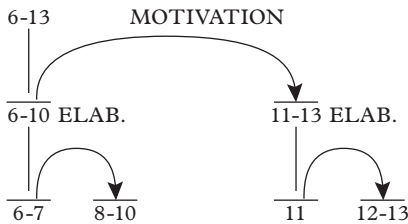
(6ab) In Jesus' day, disciples not only learned from listening to a rabbi,	(6a) Jézus korában a tanítványok nem csak abból tanultak,
(6b) hogy hallgatták a rabbit,
(6c) but also observing	(6c) hanem meg is figyelték,
(6d) and experiencing his way of life from every angle.	(6d) és a gyakorlatban is kipróbálták az életmódját az élet minden területén.
(7) In the same way, Jesus invited His twelve mates into (almost) every part of his life for three years.	(7) Így Jézus is (majdnem) minden élethelyzetbe magával hívta 12 tanítványát három éven keresztül.
(8) They knew Him intimately.	(8) Egészen közletről ismerték őt.
(9a) It meant that when the time finally came,
(9b) they were ready.	(9a) Ezért, amikor végül elérkezett az ideje,
(9b) készen álltak,
(10) He could say to them, 'you will do the same works I have done, and even greater.' (John 14:12 NLT)	(9c) és elmondhatta nekik, „aki hisz énbennem, azokat a cselekedeteket, amelyeket én teszek, szintén megteszi, sőt ezeknél nagyobbakat is tesz” (János 14:12)
(11) True discipleship is a 360-degree thing.	(11a) A valódi tanítványság teljes körű,
(11b) mindenre kiterjed.

(12a) There should be people you are learning <i>from</i> ,	(12a) Kellenek olyan emberek, akikről tanulhatsz,
(12b) (those a little further along than you),	(12b) (akik egy kicsit előrébb tartanak, mint te),
(12c) people you are learning <i>with</i>	(12c) olyanok, akikkel tanulhatsz,
(12d) (those of a similar maturity to you),	(12d) akik fejlettségi szintje nagyjából olyan, mint a tiéd,
(12e) and people who are learning <i>from you</i> .	(12e) és olyanok is, akiket te tanítasz.

A retorikai struktúra ábrázolásakor, két külön ábrán az angol és a magyar szövegre is észrevehető az eltérés a (11) mondat pozícióját illetően. Az angol nyelvű szöveg ágrajza az 1. ábrán, a magyar szövegpárja a 2. ábrán látható.

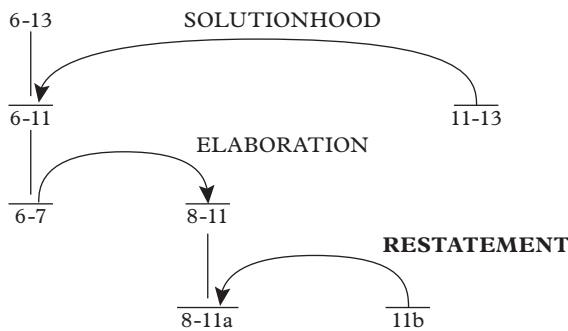
1. ábra

Az angol nyelvű szöveg elemzett részletének ágrajza

2. ábra

A magyar nyelvű szöveg elemzett részletének ágrajza

A fenti ábrákon is látható a párhuzamba állított szövegek tartalmi eltérése a retorikai elemzés során felépített kognitív-logikai struktúrából. A számok a mondatokat jelölik, a függőleges vonalak a kapcsolódott propozíciókban a magot, amelyhez nyíllal kapcsolódik a szatellit. A kapcsolódási propozíció, azaz a koherencia-reláció minőségét az angol feliratok jelzik. Az elemzett angol szövegrészletben a MOTIVATION / MOTIVÁCIÓ, valamint két ELABORATION / KIDOLGOZÁS

a koherencia-reláció. (A 6–10 mondatokból álló szövegrész „motiválja” a 11–13 szövegrész megvalósítását, az eggyel alább lévő szinten a gondolatok kidolgozása, pontosítása történik.) A magyar szövegrészletben a betoldott mondatrész (a 11-es mondatban) némileg átértelmezi a szöveg közlendőjét: a 11-es mondat inkább az azt megelőző bekezdéshez fűződik tartalmi szempontból, majd a 12–13 mondatok lényegében megoldást kínálnak a 6–11-ben felvetett „problémára”. A gondolat kidolgozása a 8–11-es részben található, a 12–13-as rész különálló gondolati egységként tűnik fel. A szövegben a betoldott tagmondat a 11b, ami a 8–11a újbóli megerősítése.

A fenti példa ugyan némi tartalmi csúszásra figyelmeztet a magyar fordításban, de az elemzés jellegéből kifolyólag nem szabad figyelmen kívül hagynunk az elemzés szubjektivitásának jelentős veszélyeit. A RSE számos kritikát kapott emiatt, pl. Stede 2008⁸ úgy fogalmaz, hogy „a RSE ágrajz felépítése egy szöveg esetében magában hordozza a szöveg interpretálását, azaz a szerző szándékának rekonstruálását, ami szükségszerűen szubjektív” (Stede 2008: 313), és a retorikai struktúra kutatóinak a lehető legalacsonyabbra kell csökkenteniük a szubjektív értelmezés lehetőségét. Ehhez vagy két elemző munkája szükséges, illetve egy hosszabb idő elteltével az elemző újraelmezheti a már vizsgált szövegeket. Esetünkben ez utóbbi kontrollvizsgálathoz folyamodtam.

4. Konklúziók

A fent bemutatott esetben a fordító fakultatív műveletet hajtott végre, feltételezhetően a szöveg tartalmának hangsúlyozása érdekében. A betoldás, ami megjelent a magyar fordításban, alapos vizsgálat után akár félrefordításként, illetve értelmezési eltolódásként is felfogható, hiszen nem csupán a mondatra, illetve az őt közvetlenül megelőző, és a szöveg ágrajzában egy ágba tartozó szövegrészekre van hatással, hanem kis mértékben torzítja is az üzenet egy részét, és így, ifjúsági evangelizációs, vallási szöveg fordításáról lévén szó, nem elhanyagolható szempont. A bemutatott módszerrel ígéretes eredményeket kaphatunk a fordításértékelés vizsgálatának témakörében. Különösen értékes támpontokat nyújt a retorikai struktúra elemzésének ilyen módja az automatikus összefoglalás, az automatikus fordításértékelés és fordításelemzés fejlődéséhez.

Természetesen nem minden egyes esetben található a vizsgált korpuszban ilyen eltolódás a retorikai struktúrában. Az összesítésben említett 24 eset között akadnak olyanok is, amelyek csupán továbbmagyarázzák a megkezdett gondolatot, például a 7-es szöveg magyar fordításába egy, az angol szövegben meglévő KIDOLGOZÁS koherencia-reláció mellé a betoldott tagmondat által egy újabb KIDOLGOZÁS reláció került, ami nem jelent módosulást a tartalmi szinten, inkább retorikai funkciója van.

⁸ „After all, constructing an RST tree for a text involves interpreting the text, i.e. reconstructing the various intentions of the writer, which is bound to be subjective.” (Stede 2008: 313)

Az ismertetett eset és további példák nyomán a későbbiekben kérdőíves olvasói megértésvizsgálatot tervezek elvégezni annak érdekében, hogy az értelmezési különbségeket és a stilisztikai változásokat objektivizálni lehessen.

Irodalom

- da Cunha, I., Iruškieta, M. 2010. Comparing rhetorical structures in different languages: The influence of translation strategies. *Discourse Studies*. Vol. 12, No. 5, 563–598.
- Duque, E. 2013. Signaling causal coherence relations. *Discourse Studies*. Vol. 16, No. 1, 25–46.
- Gayor, H. R. 2008. *Rhetorical Structure Theory in Translation Analysis*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE.
- Iruškieta, M., da Cunha, I., Taboada, M. 2014. A qualitative comparison method for rhetorical structures: identifying different discourse structures in multilingual corpora. *Language Resources and Evaluation*. 1–47.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2014a. *Szövegkoherencia a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Károly K. 2014b. Retorikai szerkezet és fordítás. Kapcsolódási propozicionális eltérések hírszövegek magyar–angol fordításában. 1. rész. *Magyar Nyelv* 110. évf. 1. szám. 17–29.
- Károly K. 2014c. Retorikai szerkezet és fordítás. Kapcsolódási propozicionális eltérések hírszövegek magyar–angol fordításában. 2. rész. *Magyar Nyelv* 110. évf. 2. szám. 144–159.
- Károly K. 2015. Retorikastruktúra-elmélet a kontrasztív retorikai vizsgálatokban és a fordításkutatásban. *Magyar Nyelv* 111. évf. 4. szám, 290–299.
- Károly K. 2017. Logical relations in translation: the case of Hungarian – English news translation. *Perspectives – Studies in Translatology* Vol. 25, No. 2, 273–296.
- Klaudy K. 2007. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol / Német / Orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Magnuczné Godó Á. 2003. *Cross-cultural Perspectives in Academic Writing. A Study of Hungarian and North American Students' L1 Argumentative Rhetoric*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse processes* Vol. 9, No. 1, 37–55.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8, No. 3, 243–281.
- Marcu, D., Carlson, L., Watanabe, M. 2000. The Automatic Translation of Discourse Structures. In: *Proceedings of the First Annual Meeting of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics*, 9–17.
- Stede, M. 2008. Disambiguating Rhetorical Structure. *Res. Lang. Comput.* Vol. 6, 311–332.
- Taboada, M. T., Mann, W. C. 2006a. Rhetorical Structure Theory: looking back and moving ahead. *Discourse Studies*. Vol. 8, No. 3, 423–459.
- Taboada, M. T., Mann, W. C. 2006b. Applications of Rhetorical Structure Theory. *Discourse Studies* Vol. 8, No. 4, 567–588.